Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.
Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@bua.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Hoe we met postgroei onze toekomst realistisch veiligstellen

Groei en groen gaan niet samen. Zolang we blijven groeien, blijven we vervuilen. Christendemocraten moeten kritisch zijn op de veronderstelde noodzaak van economische groei en toenemende overheidsuitgaven. Postgroei is het alternatief, krimpen is niet nodig. Met postgroei ontstaat meer een wij-samenleving, waarin er voldoende overheidsgelden overblijven voor zorg, onderwijs en krijgsmacht.[1]

door Paul Schenderling De auteur is econoom, adviseur, schrijver en keynotespreker. Hij is medeoprichter van Postgroei Nederland en Just Enough. De laatstgenoemde beweging eindigde in 2024 op plek 17 in de Duurzame 100 van dagblad *Trouw*.[2] Deze herfst verschijnt zijn nieuwe boek, *Continent van de kwaliteit*.[3]

Overheden en bedrijven zijn bezig met het grootste beleidsexperiment ooit, waarbij de toekomst van miljoenen mensen en vele andere levens op het spel staat. Het beleid van vrijwel alle overheden en bedrijven is namelijk gebaseerd op de veronderstelling dat we de economie kunnen vergroenen en laten groeien tegelijk: groene groei. Als deze veronderstelling niet klopt en drastische vergroening blijft uit, dan zal de ecologische ontwrichting ongekende proporties aannemen. Paradoxaal genoeg zal de ecologische ontwrichting in dat toekomstscenario zodanig groot zijn dat er van economische groei geen sprake meer zal zijn.

Groei en vergroening gaan niet samen

Zo ramen economen dat slechts 1 graad opwarming van de aarde al een permanente daling van het wereldwijde inkomen tot 12 procent veroorzaakt.[4] Klimaatwetenschappers schatten dat we deze eeuw met ongewijzigd beleid afstevenen op een opwarming van 2,5 tot 3 graden.[5] Een ander team van wetenschappers schat het permanente welvaartsverlies van een dergelijke mate van opwarming op 31 procent van het wereldwijde inkomen.[6] De auteurs van het desbetreffende paper schrijven: ‘Deze effecten zijn vergelijkbaar met het voeren van een grote oorlog, permanent.’[7]

Dit betreft helaas slechts de schade aan één aardsysteem, het klimaat. Inmiddels is empirisch vastgesteld dat de draagkracht van zeven van de negen aardsystemen die het leven op aarde mogelijk maken, mondiaal is overschreden. Denk naast het klimaat bijvoorbeeld aan de biodiversiteit, aan voldoende schoon water, en aan de capaciteit van de aarde om gifstoffen af te breken. De totale schade is dus nog veel groter.

Het slechte nieuws is dat groene groei een onbewezen veronderstelling is. De vijf voornaamste milieudrukfactoren die ecologische ontwrichting veroorzaken zijn: uitstoot van broeikasgassen, materiaalverbruik, watergebruik, landgebruik en uitstoot van toxische stoffen. Nederland draagt buitenproportioneel bij aan elk van deze factoren.[8] Nederland moet dus alle vijf milieudrukfactoren *tegelijk*, en vooral *snel genoeg*, reduceren. Er is geen enkel bewijs dat dit mogelijk is in combinatie met economische groei. Sterker nog, het blijkt dat gecorrigeerd voor import de impact van Nederlandse consumptie op slechts één van de vijf milieudrukfactoren is gedaald, namelijk de uitstoot van broeikasgassen, een daling die bovendien veel te traag gaat.[9]

Correctie voor import is belangrijk, want door globalisering vindt veel milieu-impact van Nederlandse consumptie elders plaats. Maar in veel groenegroeibetogen ontbreekt deze correctie. Dat is een grote fout, want de uitstoot van broeikasgassen voor Nederlandse consumptie is gecorrigeerd voor import tientallen procenten hoger dan de binnenlandse uitstoot, en daalt ruim vijf keer langzamer.[10] Deze bevinding geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor andere hoge-inkomenslanden.[11] Dus qua uitstoot van broeikasgassen is het bewijs voor groene groei ontstellend zwak. En dan te bedenken dat de uitstoot van broeikasgassen de enige milieudrukfactor is die daalt, terwijl de andere vier milieudrukfactoren niet dalen of zelfs stijgen!

De hoofdreden dat groei en vergroening niet of nauwelijks samengaan is dat ruim de helft van alle milieuwinst die we boeken met technologische innovaties ongedaan wordt gemaakt door consumptiegroei. Dit heet ook wel de Jevons-paradox. Er is wetenschappelijk bewijs dat de Jevons-paradox niet alleen opgaat bij de uitstoot van broeikasgassen, maar bijvoorbeeld ook bij materiaalverbruik.[12]

Met groenegroeibeleid kiezen overheden en bedrijven er willens en wetens voor dat de broodnodige milieudrukvermindering ruim twee keer zo langzaam gaat

Met groenegroeibeleid kiezen overheden en bedrijven er dus willens en wetens voor dat de broodnodige milieudrukvermindering ruim twee keer zo langzaam gaat. Groenegroeibeleid is dus niet alleen onbewezen, maar ook actief schadelijk. Daarmee verliezen we kostbare tijd die we niet kunnen missen, met alle gevolgen van dien. Die beleidskeuze is onverenigbaar met het voorzichtigheidsbeginsel en met het beginsel van rentmeesterschap.

Kortom, we hebben nieuw economisch realisme nodig. We moeten niet zwichten voor het wensdenken dat vergroening en groei samengaan. Het verhaal dat we alles oplossen met technologische innovatie is gelet op de Jevons-paradox ook onrealistisch. Ik weet het: ik draag ongemakkelijke waarheden aan, maar goed beleid begint met zuiver realisme qua wetenschappelijke uitgangspunten.

Beleidsmatig realisme

We gaan voort op de weg van het realisme, want er is wel degelijk bewijs dat stoppen met groei, oftewel postgroei, werkt. Het verminderen van consumptiegroei van positieve groei naar reële nulgroei[13] vermindert de integrale ecologische impact van

consumptie zodanig dat een land veel effectiever en sneller binnen planetaire grenzen functioneert.[14] De reden is dat consumptiegroei niet langer ruim de helft van alle milieuwinst ongedaan maakt.

Hiermee is meteen een belangrijk misverstand weggenomen: om onze toekomst realistisch veilig te stellen is géén krimp van de economie, oftewel *degrowth*, nodig. Een *steady-state economy* die gecorrigeerd voor inflatie groeit noch krimpt, is voldoende.[15]

Zoals de term impliceert, is een *steady-state economy* macro-economisch stabiel. Nobelprijswinnaar Robert Solow, bekend van zijn theorie van economische groei, merkte op: 'In principe hangt er niets af van de absolute omvang van een economie. Neemt men zich voor om minder materiële goederen te consumeren en meer vrije tijd en diensten, dan is er wetenschappelijk gezien niets op tegen om naar dat voornemen te handelen.'[16]

Solow noemt in dit citaat tevens de twee voornaamste stappen om te bouwen aan een postgroeisamenleving. De eerste stap is consumptiepatronen verschuiven van materiële goederen naar diensten. De tweede stap is arbeidsproductiviteitsgroei omzetten in meer vrije tijd in plaats van meer consumptie. Beide stappen zijn te bewerkstelligen met bewezen effectieve beleidsinstrumenten.

Voor de eerste stap is zo'n beleidsinstrument de invoering van milieuquota op Europees niveau. Voor een leerzaam voorbeeld van een milieuquotum kun je terugdenken aan het gat in de ozonlaag dat veroorzaakt werd door uitstoot van cfk-gassen. Bij het Verdrag van Montreal uit 1987 is een mondiaal quotum op cfk-gassen ingesteld, dat in een voorspelbaar pad van enkele decennia stapsgewijs naar beneden is gebracht. De voorspelbaarheid zorgde ervoor dat bedrijven tijdig innovaties hebben

Bron: Pixabay

kunnen doen om cfk-gassen te vervangen. Cfk-gassen zijn inmiddels grotendeels uitgefaseerd. De verwachting is dat de ozonlaag medio 2050 volledig zal zijn hersteld.[17]

Voor broeikasgassen bestaat op EU-niveau al een bewezen effectief quotumsysteem;[18] voor de overige vier milieudrukfactoren nog niet. We moeten dat gat zo snel mogelijk dichten, zodat de milieukosten van deze milieudrukfactoren verdisconteerd worden in de prijs. Het is zaak om daarbij grensheffingen in te voeren die het equivalent zijn van de prijs die producenten binnen Europa zouden betalen.[19] Zo ontstaat er een gelijk speelveld voor Europese en niet-Europese producenten.

Voor de tweede stap is arbeidstijdverkorting een geschikt beleidsinstrument. Ook dit is een bewezen effectieve maatregel om milieudruk te verminderen.[20] Arbeidstijdverkorting remt namelijk de consumptie als geheel af, want minder uren werken betekent stabilisatie van het reële inkomen in plaats van eindeloze reële inkomensgroei. Hiermee kunnen we de Jevons-paradox blijvend voorkomen. Daarnaast levert het meer vrije tijd op, waarover later meer.

Maatschappelijk en geopolitiek realisme

De genoemde maatregelen hebben bijkomende voordelen die de haalbaarheid van postgroei verder vergroten. Een bijkomend voordeel van milieuquota is dat het aanzienlijke overheidsinkomsten oplevert. Overheden kunnen die terugploegen naar mensen met een laag inkomen en naar kleine en middelgrote bedrijven, om hen te ondersteunen bij de transitie. Dat komt het draagvlak voor de transitie ten goede.

Waarom zou de overheid alle maatschappelijke vraagstukken moeten oplossen?

Verder zorgen milieuquota voor prikkels voor bedrijven en consumenten om natuurlijke hulpbronnen veel efficiënter te gebruiken, door delen, repareren, levensduurverlenging, enzovoort. Dat leidt tot een forse verspillingsreductie qua consumptie van materiële goederen. Deze verspillingsreductie kan, zoals Solow suggereerde, aangewend worden voor meer consumptie van diensten. Dat kunnen private diensten zijn of publieke diensten, zoals zorg en onderwijs.

Een bijkomend voordeel van arbeidstijdverkorting is dat die een wij-samenleving bevordert. Meer consumptie bevordert immers zelfgericht hedonisme bij mensen, terwijl meer vrije tijd mensen de gelegenheid biedt voor meer sociale contacten, meer mantelzorg en meer vrijwilligerswerk. Het zorgt er bovendien voor dat we niet hoeven te vervallen in de statelijke reflex om de vergrijzing vooral op te vangen met meer overheid in plaats van met meer samenleving.

Zo worden politici al jaren door onder andere het Centraal Planbureau om de oren geslagen met het houdbaarheidstekort op de overheidsfinanciën, wat betekent dat de toekomstige overheidsuitgaven, met name de zorguitgaven, harder stijgen dan de toekomstige overheidsinkomsten. Een verborgen veronderstelling achter de berekening van het houdbaarheidstekort is dat álle extra zorgbehoeften in de toekomst opgevangen worden met meer overheidsuitgaven, die op hun beurt nopen tot economische groei.

Zelden hoor ik hierop fundamentele kritiek, ook niet van christendemocraten. Maar waarom zou de overheid alle maatschappelijke vraagstukken moeten oplossen? Kan de overheid dat überhaupt? Is het niet veel beter om een appel te doen op

burgers, en om burgers beter te equiperen, zodat ze zich meer inzetten voor de samenleving? Bijvoorbeeld door te streven naar meer vrije tijd voor mensen?

Het is daarom postgroeibeleid, niet groenegroeibeleid, dat onze maatschappelijke weerbaarheid vergroot. Hetzelfde geldt voor onze geopolitieke weerbaarheid. Met postgroeibeleid, waaronder materiaalquota, zal Europa namelijk aantoonbaar sneller strategisch autonoom zijn wat kritieke grondstoffen betreft.[21] En door een forse verspillingsreductie bij private, materiële consumptie kunnen we ook meer investeren in defensie. Vergelijk het met een oorlogseconomie, waarin ook de private consumptie wordt verminderd om economische capaciteit vrij te spelen voor defensie. Uiteraard is een kanttekening dat investeringen in zorg en onderwijs een kleinere ecologische voetafdruk hebben dan investeringen in defensie, maar geopolitiek realisme kan om hogere defensie-investeringen vragen.

Serieus proberen

Ik heb in dit stuk laten zien dat het ecologisch-economisch vertrekpunt van postgroei realistisch is, dat de beleidsmaatregelen om een postgroeisamenleving te bereiken realistisch zijn, en dat kiezen voor een postgroeisamenleving maatschappelijk en geopolitiek realistisch is. Over al deze aspecten bestaat een grote en groeiende wetenschappelijke literatuur.[22] De transitie is weliswaar niet eenvoudig, maar wel haalbaar, zeker als we ons realiseren dat een samenleving en een economie überhaupt niet kunnen voortbestaan zonder gezonde aardsystemen.

Het voornaamste wat nog ontbreekt is daarom mijns inziens geloof in de kracht van het appel en de kracht van de samenleving. Zoals G.K. Chesterton ooit opmerkte over het christendom: ‘The Christian ideal has not been tried and found wanting. It has been found difficult; and left untried.’[23] Voor postgroei geldt hetzelfde: we lopen ontzettend veel mis als we het niet serieus proberen.

Artikel in het kort:

* Groene groei is wensdenken. Er is geen wetenschappelijk bewijs dat de vijf voornaamste veroorzakers van het overschrijden van planetaire grenzen *tegelijk* – en vooral: *snel genoeg* – gereduceerd kunnen worden in combinatie met economische groei
* Dat komt vooral doordat de consumptiegroei telkens ruim de helft van alle milieuwinst ongedaan maakt
* Postgroei is het alternatief. Beleid gericht op postgroei bestaat uit het verschuiven van consumptie van goederen naar diensten, het instellen van milieuquota, en het omzetten van arbeidsproductiviteitsgroei in meer vrije tijd
* Een van de bijkomende voordelen van postgroei is een wij-samenleving die minder overheidsuitgaven aan bijvoorbeeld zorg nodig maakt. Door verspillingsreductie bij private consumptie blijft er meer geld over voor de uitgaven aan de krijgsmacht

1 Deze bijdrage is een bewerking van: Paul Schenderling, 'Wat is postgroei en hoe verhoudt postgroei zich tot groene groei?', Postgroei Nederland, z.d. [2025]. Zie https://www.postgroei.nl/wat-is-postgroei
2 Redactie *Trouw*, 'Dit is de complete Duurzame 100 van 2024', *Trouw*, 10 oktober 2024. Overigens staat Just Enough hier nog vermeld als Genoeg om te leven. Zie https://www.trouw.nl/duurzaamheid-economie/dit-is-de-complete-duurzame-100-van-2024-b361f2f3
3 Paul Schenderling, *Continent van de kwaliteit. Hoe Europa een eigen economische koers kan varen*. Leiden: Bot Uitgevers, 2025.
4 Adrien Bilal en Diego R. Känzig, *The macroeconomic impact of climate change. Global vs. local temperature* (NBER Working Paper 32450), 2024.
5 Zie Damian Carrington, 'World's top climate scientists expect global heating to blast past 1.5C target', *The Guardian*, 8 mei 2024. Zie https://www.theguardian.com/environment/article/2024/may/08/world-scientists-climate-failure-survey-global-temperature
6 Bilal en Känzig 2024, p. 44.
7 Bilal en Känzig 2024, p. 44.
8 Berekend op basis van gegevens van EXIOBASE (Universiteit Leiden, TNO e.a.). De uitkomsten van onze analyse heb ik gepubliceerd in het boek *Er is leven na de groei*: Paul Schenderling, *Er is leven na de groei. Hoe we onze toekomst realistisch veiligstellen*. Leiden: Bot Uitgevers, 2022.
9 Ibidem.
10 Zie voor de cijfers en bronnen: Paul Schenderling, '"Bewijs" voor groene groei nog zwakker dan gedacht', Postgroei Nederland, december 2024. Zie https://www.postgroei.nl/inzichten-over-postgroei-en-sufficientie/bewijs-voor-groene-groei-nog-zwakker-dan-gedacht
11 Jefim Vogel en Jason Hickel, 'Is green growth happening? An empirical analysis of achieved versus Paris-compliant CO_2-GDP decoupling in high-income countries', *The Lancet Planetary Health* 7 (2023), nr. 9, pp. 759-769.
12 Wetenschappelijke review van de rebound bij de uitstoot van broeikasgassen: Paul E. Brockway e.a., 'Energy efficiency and economy-wide rebound effects. A review of the evidence and its implications', *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 141 (2021), 110781. Wetenschappelijke review van de rebound bij materiaalverbruik: Benjamin H. Lowe e.a., 'Methods to estimate the circular economy reboundeffect. A review', *Journal of Cleaner Production* 443 (2024), 141063.
13 'Reëel' wil zeggen: gecorrigeerd voor inflatie.
14 Simone D'Alessandro e.a., 'Feasible alternatives to green growth', *Nature Sustainability* 3 (2020), pp. 329-335.
15 Mits we vóór 2030 groenegroeibeleid loslaten en kiezen voor een *steady-state economy* (een stationaire economie). Hoe langer we wachten met verstandig beleid, hoe groter de noodzaak tot *degrowth* wordt: *degrowth by design or degrowth by disaster* ...
16 Thomas Schulz, Susanne Beyer en Simon Book, 'Grüner Kapitalismus. Hatte Marx doch recht?' (interview met Robert Solow), *Der Spiegel*, 30 december 2022.
17 Zie: International Science Council, 'Happy birthday to the Montreal Protocol – the most successful environmental treaty of all time?', 16 september 2022. Zie https://council.science/blog/happy-birthday-montreal-protocol-ozone
18 Namelijk het EU Emissions Trading System (EU ETS). Voor een effectiviteitsstudie, zie: Planbureau voor de Leefomgeving, 'EU emissiehandelssysteem effectief en geloofwaardig instrument om broeikasgassen te verminderen', 28 april 2020. Zie https://www.pbl.nl/actueel/nieuws/eu-emissiehandelssysteem-effectief-en-geloofwaardig-instrument-om-broeikasgassen-te-verminderen
19 Voor broeikasgassen bestaat er al een grensheffing, namelijk het zogenoemde Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM). Deze geldt echter voor slechts zes producten, en moet uitgebreid worden naar álle producten die we importeren.
20 Kyle Knight, Eugene A. Rosa en Juliet B. Schor, *Reducing growth to achieve environmental sustainability. The role of work hours* (PERI Working Paper 304), november 2012.
21 Economische groei is namelijk een van de hoofdoorzaken van groei van het materiaalverbruik, en daarmee van strategische afhankelijkheden. Zie: OECD, *Global material resources outlook to 2060. Economic drivers and environmental consequences*. Parijs: OECD Publishing, 2019. Zie ook Lowe e.a. 2024.
22 Zie voor een recente wetenschappelijke review van de literatuur: Giorgos Kallis e.a., 'Post-growth: the science of wellbeing within planetary boundaries', *The Lancet Planetary Health* 9 (2025), nr. 1, pp. 62-78.
23 G.K. Chesterton, *What's wrong with the world*. Londen: Cassell, 1910, deel 1 ('The homelessness of man'), hoofdstuk 5 ('The unfinished temple').